

UDK 353 (497.5:450.341) (091)

94 (497.5=131.1)

Pregledni rad

Primljeno: 1. svibnja 2009.

Prihvaćeno za tisak: 7. listopada 2009.

U okrilju Privedre – Mletačka Republika i hrvatski Jadran*

Lovorka Čoralić
Hrvatski institut za povijest
Opatička 10
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
e-mail: lovorka@isp.hr

U radu se raščlambom temeljnih sastavnica koje se odnose na povijest hrvatsko-mletačkih veza i prožimanja nastoji ukazati na ključna događanja i značenje mletačke uprave nad pretežitim dijelom istočnojadranske obale, ali i na važnost koju su tijekom više stoljeća zajedničkoga opstojanja u istoj državi hrvatski krajevi imali za povijest Serenissime.

Ključne riječi: Mletačka Republika, Mleci, hrvatska povijest, istočnojadranska obala, hrvatsko-mletačke veze.

Uvod

Tijekom svoga višestoljetnog opstojanja Mletačka je Republika imala iznimno važno mjesto u povijesnom razvoju istočnojadranske obale. Višestoljetno mletačko gospodarstvo nad pretežitim dijelom hrvatske obale u velikoj je mjeri određivalo temeljne sastavnice političke, gospodarske i kulturne prošlosti obaju naroda. Državno-političko zajedništvo (uklopljenost hrvatske obale u sustav mletačkih prekojadranskih stečevina), gospodarske veze (trgovina, brodarstvo i pomorstvo), kulturno-umjetnički utjecaji i prožimanja (razmjena umjetnika s obje strane Jadrana), komunikacija ljudi te migracije (višestoljetno opstojanje hr-

* Rad je zamišljen kao sintetski pregled ključnih sastavnica i čimbenika iz prošlosti hrvatsko-mletačkih odnosa. S obzirom na brojnost tema i primjera koji se spominju, pisanje bilježaka koje se odnose na svaku pojedinu temu opteretilo bi tekst opsežnim znanstvenim aparatom te je on stoga ovdje, a u dogovoru s uredništvom časopisa – izostavljen. Umjesto pojedinačnih bilježaka na kraju rada donosi se opsežan popis izvora i literature koji se odnose na povijest hrvatsko-mletačkih veza.

vatske iseljeničke zajednice u Mlecima i istodobno djelovanje brojnih Mlečana u gradovima na istočnojadranskoj obali) temeljne su odrednice i ključ razumijevanja hrvatske i mletačke prošlosti.

Hrvatska i mletačka povjesnica višestruko su i stoljećima kontinuirano posvjedočenje uzajamnosti naroda koje povezuje isto more. Povijesna priča o tome prebogata je dokazima, arhivskim dokumentima, kamenim zapisima, likovnim i književnim ostvarenjima. Niske događanja i konkretnih osoba koje su, svaka na svoj način, prema svojim mogućnostima i u zadanim okolnostima davale manje ili veće prinose hrvatsko-talijanskoj poveznici. Stoga, kada govorimo o povijesti Republike Svetoga Marka, neizostavno progovaramo i o hrvatskoj povijesti. Ali i obratno i ne manje važno – povijest Mletaka ne može u svoj svojoj punini i bogatstvu biti ispričana bez njezina odraza u vjekovnoj združenosti s hrvatskom obalom.

U ovome tekstu, koji zasigurno ne može težiti cjelovitosti, sažeto ću – raščlambom nekih temeljnih sastavnica koje se odnose na višestoljetni tijek hrvatsko-mletačkih veza i prožimanja – pokušati ukazati na ključna događanja i značenje mletačke uprave nad pretežitim dijelom istočnojadranske obale, ali i na važnost koju su tijekom više stoljeća zajedničkoga opstojanja u istoj državi naši krajevi imali za povijest *Serenissime*.

Od neretvanskih gusara do “hrvatske konjice” – državno-političke veze u sjeni stoljeća ratova

Prijelomnoj 1409. godini, koja će svojim posljedicama za dugo vrijeme unaprijed odrediti hrvatsko-mletačke odnose, prethodila su stoljeća mletačkih pretenzija na istočnu obalu Jadrana. Već od IX. stoljeća tada još mlada i poletna mletačka država teži ovladati hrvatskim uzmorjem (neophodnim za osiguranje neometanih plovidbenih putova prema istočnome Sredozemlju), a kao prva prepreka (od oko 830. godine) uspješno joj se suprotstavljaju neretvanska mornarica i knez Domagoj – u pristranim mletačkim vrelima označen kao “najgori knez Slavena” (Ivan Đakon). Uspješniji iskorak Mlečana na istočni Jadran zbiva se u doba vladanja dužda Pietra II. Orseola (991. – 1009.) koji 1000. godine poduzima pohod na dalmatinsku obalu te su tom prilikom gradovi pod formalnom bizantskom vlašću (od Krka do Dubrovnika) priznali zaštitu Mlečana. Ipak, da tom prilikom nije bilo riječi o čvrstome iskazivanju vjernosti Republici, svjedoči da je Pietrov nasljednik Ottone Orseolo (1008. – 1026.) morao 1018. godine ponoviti pomorski pohod na istočnojadransku obalu i zadovoljiti se zakletvom vjernosti tamošnjih gradova. Koliko je za Mlečane bilo važno stjecanje prevlasti nad Dalmacijom (iako se tada zapravo radilo tek o formalnome priznanju mletačkoga vrhovništva), svjedoči da je u spomen na pohod iz 1000. godine ustanovljena svetkovina vjenčanja dužda s

morem (*Sposalizio del mar*), kojom se simbolično željela naglasiti mletačka prevlast nad Jadranom.

U XII. stoljeću Mlečani će u sukobu s ugarsko-hrvatskim vladarima u nekoliko navrata osvajati i gubiti dalmatinske gradove istodobno se učvršćujući i na području Istre (osvajanje Pule, Novigrada i Umaga). Dalmatinski grad kojemu je Mletačka Republika poklanjala najviše pozornosti i prema njemu usmjevala težište svojih istočnojadranskih presizanja zasigurno je Zadar. Tijekom više stoljeća (XII. – XV. stoljeće), u doba cvata i u “jesen srednjega vijeka” Zadar će se (više od drugih dalmatinskih gradova) nalaziti u sastavu mletačkoga dominija. Jednako tako, više od drugih komunalnih središta Zadar će tijekom toga vremena voditi borbu za svoju političku i gospodarsku samostalnost, pružati otpor mletačkoj prevlasti, podizati oružane bune te pronalaziti vojne, političke i gospodarske saveznike. Stoljeća ratova s Mlečanima zadarskom će stanovništvu donositi razaranja, smrt i progonstvo, a posljedice će se osjećati i mnogo kasnije. Opće političke prilike, ali i najveći dio hrvatsko-mletačkih odnosa ogledat će se upravo kroz sudbinu Zadra i njegove odnose s Privedrom Republikom.

Drastične promjene na političkome zemljovidu Hrvatske i Dalmacije nastupit će dolaskom Ludovika I. Anžuvina (1342. – 1382.) na ugarsko-hrvatsko prijestolje, u vrijeme kojega će se pod anžuvinskom krunom sjediniti dotadašnji mletački posjedi na istočnome Jadranu. Sjedinjenost sjeverne i južne Hrvatske neće dugo trajati te će početak XV. stoljeća, obilježen smjenama vladarskih dinastija na ugarsko-hrvatskome tronu, dovesti do prijelomne 1409. godine kada kralj Ladislav Napuljski (1403. – 1409.) za 100.000 dukata Mlečanima prodaje Zadar, Novigrad, Vranu i otok Pag kao i sva svoja vladarska prava na Dalmaciju. Do 1420. godine Mlečani osvajaju većinu preostalih dalmatinskih gradova (Šibenik, Nin, Trogir i Split te otoke Rab, Cres, Osor, Brač, Korčulu, Hvar i Kotor), a četrdesetih godina istoga stoljeća u sastav mletačke stečevine dolaze Budva (1442.), Omiš i Bar (1443.) te Poljica (1444.). Prostor između rijeke Cetine i Neretve Mlečani zauzimaju 1452. godine, a uspješan prodor na istočnojadransku obalu zaokružuju zauzećem frankapanskoga otoka Krka (1481.). Time je Mletačka Republika zavladała golemim prostorom istočnoga Jadrana od Istre do Albanije, izuzev neovisne Dubrovačke Republike i hrvatsko-ugarskoga dijela obale između Rječine i Zrmanje. Izvan mletačkoga dosega ostalo je cjelokupno zaleđe, čime je prekinuta njegova prirodna spona s dalmatinskim obalnim gradovima. Od XV. stoljeća pa sve do Napoleonovih pohoda i ukinuća Prejasne Republike Svetoga Marka (1797.) istočnojadranska obala (izuzev područja koje će kasnije zauzeti Osmanlije) činit će sastavni dio mletačke stečevine.

Hrvatsko-mletačke odnose u nastupajućim će stoljećima uvjetovati nekoliko temeljnih čimbenika. Ponajprije, pretežit dio hrvatskoga uzmorja nalazit će se u

neprekinutome kontinuitetu u sastavu mletačkoga državnog teritorija. O politici središnjice i njezinim interesima, ali i o ovisnosti o razvojnim sastavnicama mletačke države u cjelini, u velikoj će mjeri ovisiti unutarnje prilike i razvojne mogućnosti Istre, Dalmacije i Boke. Čimbenik koji će se (neplanirano i neželjeno) iznimno negativno i dugotrajno odraziti na opće prilike na širem području istočnojadranske obale te tako i na hrvatsko-mletačke odnose jesu osmanlijski prodori i osvajanje dubine hrvatskoga etničkog i državnog prostora. Već od druge polovice XV. stoljeća osmanlijska zalijetanja povremeno dopiru do zaleđa dalmatinskih i bokeljskih gradova, a nakon mletačko-turskih ratova 1499. – 1502. te tijekom prve polovice XVI. stoljeća i Ciparskog rata (1570. – 1573.) osmanlijska opasnost neposredno se približava mletačkim stečevinama na hrvatskome uzmorju. Naime, padom gradova na prostoru od Like i Krbave do Cetine srednjovjekovne hrvatske utvrde prestaju biti štit mletačkoga dominija, što će u budućnosti uvjetovati bitne promjene u statusu i odnosima između tamošnjih mletačkih, ugarsko-hrvatskih i osmanlijskih posjeda. Izvješća predstavnika mletačke vlasti u Dalmaciji, u Boki i na budvansko-barskome priobalju (spisi generalnih providura, kneževa, kapetana i državnih inkvizitora) svjedoče o dramatičnim okolnostima u kojima su se našla mletačka uporišta od Zadra do Bara i Ulcinja. Apeli upućivani duždu, Senatu, Vijeću desetorice i mletačkim magistraturama nadležnim za vojna pitanja posvjedočuju kako je Serenissima, rastrgana ratovima od Veneta do Levanta i načeta gospodarskim krizama i financijskim izdacima, teško uspijevala djelovati na ustroju efikasne protuturske obrane. Iako je u XVI. stoljeću, više nego ikada do tada, poduzimala potrebne mjere na gradnji novih i pojačavanju postojećih fortifikacija, a u pogranična uporišta slala brojne vojne jedinice (od grčkih stradiota do talijanskih plaćenika) te dodatnim novčanim potporama nastojala osigurati unutarnju stabilnost, činjenica je da od početka toga stoljeća opća nesigurnost i ugroza postaju glavnom sastavnicom svakodnevice na širokome potezu njezinih prekomorskih posjeda.

Ratovi, razaranja i potpuna podređenost vojnim uvjetima življenja obilježja su životne svakodnevice mletačkih krajeva i gradova na širem području istočnoga Jadrana. Godine 1615. – 1618. odvija se Uskočki rat, događaj koji je bio samo završni epilog desetljetnih mletačko-austrijskih političkih i diplomatskih nadmetanja, a neposredno je bio uzrokovan uskočkim napadima na mletačko brodovlje i onemogućavanjem slobodne plovidbe sjevernim i srednjim Jadranom. Pogubnost podjele istoga naroda između dvije države (Mletačke Republike i Austrije) osobito će se dramatično odraziti u Istri gdje su hrvatski podanici Mlečana (benečani) i Hrvati odani habsburškome orlu (kraljevci) sudjelovali u nemilom i posljedicama katastrofalnome bratoubilačkom ratu i nesmiljenim razaranja. U ratu je ubijeno više od trideset posto stanovništva, a porušeno je ili spaljeno više od šezdeset posto domova.

Izrazitiji preokret u mletačko-osmanlijskome razgraničenju u Dalmaciji nastupit će u doba Kandijskoga rata (1645. – 1669.). U početnim godinama rata, vođeni vrhovnim vojnim zapovjednikom Leonardom Foscolom, Mlečani na dijelu dalmatinske bojišnice postižu strelovite uspjehe te osvajaju strateški važne utvrde u zaleđu Zadra (Zemunik, Vrana, Novigrad, Karin i Nadin) i Splita (Kamen, Solin i Klis), a istovremeno mletačku vlast odlučuju priznati Poljica, Makarsko primorje te na širem bokeljskom području općine Maine, Pobori i Grbalj. Mirovnim ugovorom iz 1669. godine Mlečani šire svoje stečevine na dio osvojenih područja (“stare stečevine” odnosno “acquisto vecchio”), čime se ime Dalmacije počinje širiti i na prostor zaleđa. Koncem XVII. stoljeća uslijedio je i Morejski rat (1684. – 1699.), tijekom kojega su mletački posjedi u Dalmaciji prošireni na Sinj, Knin, Vrliku i Vrgorac (“acquisto nuovo”), a zauzimanjem Risna i Herceg-Novoga u cijelosti je zaokružen mletački teritorij na prostoru Boke. Na poslijetku, završni čin mletačko-turskih ratova u Dalmaciji zbio se 1714. – 1718. godine (tzv. Dugi rat ili Drugi morejski rat), okončanjem kojega (Požarevački mir 1718. godine) Mletačka Republika stječe teritorijalna proširenja u dalmatinskome zaleđu (Imotski), a uspostavljene granice njezinih “najnovijih stečevina” (“acquisto novissimo”) ostaju za budućnost pograničje između onovremenih i kasnije nastalih država.

Višestoljetni ratovi s Osmanlijama (ali i drugim mletačkim suparnicima), vođeni od sjevernoga Jadrana do grčkoga arhipelaga i Peloponeza, iscrpili su Republiku Svetoga Marka i u financijskom (gospodarskom) i u vojničkom smislu, a negativne posljedice “stoljeća ratova” i ugroze odražavali su se na sve temeljne razvojne sastavnice hrvatskoga uzmorja u sastavu mletačkoga dominija. Jedna od nezaobilaznih sastavnica mletačke politike prema njezinim prekojadranskim posjedima odnosila se na novačenje ljudstva za vojne postrojbe koje su pod stijegom Svetoga Marka ratovale na svim bojišnicama Serenissime. Naime, već od druge polovice XV. stoljeća i početaka osmanlijskih prodora u dubinu Hrvatskoga Kraljevstva mletačka je središnjica nastojala djelovati na ustroju učinkovite obrane svojih priobalnih stečevina. Središnje ustanove mletačke državne vlasti bile su, osobito nakon pada Skadra i sjeverne Albanije 1479. godine, izuzetno svjesne da će održanje cjelovitosti njezinih stečevina duž razvučene istočnojadranske obale biti teško provedivo. Stoga su, ne samo radi nemogućnosti pružanja otpora, bez ispaljenoga metka u godini Lepantske pobjede (1571.) Osmanlijama prepuštene njezini najjužniji gradovi Ulcinj i Bar. Koncentracija mletačke vojne politike usmjerava se, već i prije Ciparskoga rata, na ustroj domaćih vojnih postrojbi koje će se – ovisno o potrebama i tijeku ratnih zbivanja – angažirati diljem istočnojadranskih bojišta, ali i na mletačkoj terrafermi i Levantu. Već od prvih desetljeća XVI. stoljeća zabilježena su prva novačenja za konjaničke i pješake jedinice oltra-

marina – vojnika zavičajem s istočne obale Jadrana. Unutar skupine oltramarina za hrvatsku su povijest zasigurno najvažnije elitne konjaničke postrojbe koje su u vrelima i literaturi znane kao *Croati a cavallo* (*Cavalleria Croata*). Njihov se osnutak može dovesti u usku vezu s osmanlijskim nadiranjima i padom zadarско-biogradske zaleđa pod osmanlijsku vlast tijekom XVI. stoljeća te prelazak brojnih tamošnjih hrvatskih plemića na mletački teritorij. Mnogi od njih (poput, primjerice, moćnih hrvatskih knezova Posedarskih) sa sobom dovode i članove svojih dotadašnjih vojnih družina te ustrojavaju elitne vojne jedinice koje pod mletačkim stijegom nastavljaju protutursku borbu. Zadar kao glavno mletačko vojno uporište u Dalmaciji, ali i grad uz koji je i vezano osnivanje tih postrojbi, bit će kroz sva stoljeća središte njihova djelovanja, novačenja i obuke. Hrvatsko konjaništvo posebno će biti djelatno tijekom XVII. stoljeća odnosno u doba Kandij-skoga i Morejskoga rata kada te postrojbe, predvođene domaćim zapovjednicima, ratuju na širem potezu dalmatinske bojišnice, a svojom vojnom učinkovitošću pridonose mletačkim osvajanjima i istiskivanju Osmanlija iz neposrednoga zaleđa dalmatinskih gradova.

Iznimno važne postrojbe djelatne pod stijegom Serenissime činile su i tzv. *Barche armate contro Usocchi* (nazivane i *Barche armate Croate*). Djelovale su u vodama sjevernoga Jadrana (obično stacionirane u Kopru) sa zadaćom nadziranja i zaštite plovidbenih putova od uskočkih i drugih gusarskih napada, a njihovu su flotu činile lako pokretne i brze lađe. Posadu tih naoružanih mornaričkih jedinica činili su Albanci, Hrvati i Crnogorci zavičajem sa širega područja mletačkih prekojadranskih posjeda. Uz djelovanje na “protuuskočkim barkama” pomorci i vojnici s istočne jadranske obale služili su i na brodovima koji su (pod mletačkim stijegom) djelovali neposredno uz tunisku obalu uspješno se suprotstavljajući berberskim gusarima. U izvorima se bilježe kao “sredozemna skupina” (*Squadra in Mediterraneo*). Na poslijetku, u jednu od elitnih postrojbi oltramarina možemo ubrojiti i skupinu zvanu *Soldati Albanesi* (laka konjica ili pješaštvo), a čiji su časnici i vojnici novačeni s područja današnjega crnogorskog uzmorja (Hrvati, Crnogorci i Albanci) kao i iz mletačkih stečevina u današnjoj Albaniji (iz Skadra, Drača, Lješa i drugih gradova). Kao i druge postrojbe oltramarina, i *Soldati Albanesi* učestalije se u vrelima bilježe od tridesetih godina XVI. stoljeća, a stacionirani su uz dalmatinske gradove i duž mletačkih posjeda u grčkim vodama i na mletačkoj terrafermi. Mletačka je središnjica, posredstvom generalnih providura i gradskih načelnika ili kapetana, podupirala ustroj i djelovanje navedenih postrojbi. Tako je, primjerice, 1675. godine dopustila osnivanje zajedničke bratovštine hrvatskih i albanskih vojnika (*Croati a cavallo e Soldati Albanesi*), udruge koja je imala sjedište u uglednoj zadarskoj crkvi Sv. Šimuna te tijekom razdoblja mletačke uprave objedinjavala časnike i vojnike zavičajem od Istre i Dalmacije do Crne Gore i Albanije.

Ratovanje Istrana, Dalmatinaca i Bokelja pod stijegom Serenissime donosilo je – kako pojedinim krajevima i gradovima, tako i pojedincima – konkretnu korist. U XVII. stoljeću, zahvaljujući konstantnome sudjelovanju u mletačko-turskim ratovima na bojištima od južnoga Jadrana do Levanta, mala bokeljska naselja Perast, Prčanj i Dobrota (do tada izravno podložna kotorskoj komunalnoj jurisdikciji) stječu od mletačke države posebne povlastice. Osobite su zasluge imali Peraštani, čiji su predstavnici 12 vodećih bratstava (rodova) obnašali čast čuvara duždeva stijega na admiralskome brodu ratne mornarice u brojnim pomorskim bitkama Mletačke Republike. Nadalje, arhivski fondovi središnje mletačke pismohrane (Archivio di Stato di Venezia) obiluju podacima o dodjeli naslova, počasti i konkretnih povlastica obiteljima i pojedincima zaslužnim u mletačkim ratovima i bojevima kroz XVI. i XVII. stoljeće. Upravo tijekom i nakon Kandijskoga i Morejskoga rata mletački dužd odnosno Senat uvrštavaju niz Istrana, Dalmatinaca i Bokelja u viteški red *Cavalieri di San Marco*. Bilježe se, spomenimo samo neke obitelji (iz kojih je više odvjekta steklo mletačko viteštvo), labinski Negri, krčki Petrisi, zadarski Fanfogne, Detrici, Calcine, Grisogoni i Rose, kotorski patriciji iz rodova Bolica, Pima i Paskvali, korčulanska obitelj Ismaeli, budvanski Solimani i brojni drugi. Njihova su imenovanja ponajprije vezana za sudjelovanje u mletačkim ratovima i bojevima od Furlanije do Grčke, za obnašanje časničkih dužnosti (zapovjednici postrojbi, guvernaduri/nadziratelji određenih vojnih teritorija, zapovjednici/soprakomiti ratnih galija i drugo), za osiguranje prijenosa državne pošte preko svojega područja, za sudjelovanje u diplomatskim misijama, ali i uz obnašanje službe gradskih poklisara-oratora u Mlecima.

Sudjelovanje u mletačkim ratovima od Veneta do grčkoga otočja i Peloponeza jedna je od najvažnijih sastavnica iz povijesti stanovništva, krajeva i gradova duž istočne obale Jadrana u ranome novovjekovlju. Stoga će sve do XVIII. stoljeća i okončanja višestoljetnih ratova s Osmanlijama sve druge razvojne odrednice – također izravno povezane s mletačkom politikom prema hrvatskim krajevima – biti podređene ratnim okolnostima i događanjima.

Providuri, kneževi i kapetani – sustav vlasti i uprave

Mletačkim osvajanjem istočnoga Jadrana nastupila je važna promjena u društvenom i političkom razvoju tamošnjih gradskih komuna. Istočni Jadran postaje sastavnim dijelom mletačkih prekomorskih stečevina koje su obuhvaćale područje od sjevernoga Jadrana do Krete dijeleći se pri tome u nekoliko užih cjelina. Zasebno područje činili su posjedi na Jadranu (*Culphum, Golfo*) od Istre do Albanije, unutar kojih se izdvajala Mletačka Istra (zapadni dio Istarskoga poluotoka i unutrašnjost do Plomina), Mletačka Dalmacija (gradovi od Krka do Korčule) te Mletačka Albanija (Boka Kotorska i južno do albanske Valone). Iako u početna dva stoljeća mletačke prevlasti nad istočnim Jadranom sve navedene cjeline nisu

imale zasebno upravno ustrojstvo, njihovo se postojanje iskazivalo djelovanjem predstavnika mletačke vlasti izravno podređenih središnjici u gradu na lagunama.

U sklopu osmišljene državno-političke i gospodarske strategije Republike njezini su prekojadranski posjedi imali iznimnu važnost te je njihov razvoj bio podređen probitku grada na lagunama. Na tim načelima počivalo je djelovanje mletačke vlade koje se, kada je riječ o istočnojadranskoj obali, zasnivalo na potpunoj centralizaciji odlučivanja. Sve odluke o važnijim unutarnjim pitanjima (vojska, gospodarstvo) donosile su se u središnjim tijelima mletačke državne vlasti. Stoga je u nemalome broju primjera centralizacija odlučivanja i podređenost *Stato da Mar* neminovno uvjetovala suprotnost interesa između središta i prekojadranskih posjeda.

U mletačkim su pokrajinama duž istočnojadranske obale dijelom zadržane ustanove stare gradske samouprave (gradska vijeća i statuti), ali je upravnu i sudsku vlast u svakoj komuni imao načelnik (knez, rektor ili providur), redovito biran u Senatu iz redova mletačkoga plemstva. U Istri su nositelji pokrajinske uprave bili načelnik tamošnjega glavnog grada Kopra, a za izvangradsko područje rašporski kapetan (od 1511. sa sjedištem u Buzetu). Složeniji ustroj pokrajinske uprave ogledao se u primjeru Dalmacije, najveće i najmnogoljudnije mletačke pokrajine na istočnom Jadranu. Središnja osoba pokrajinske vlasti bio je generalni providur (*provveditore generale*), u čijoj je funkciji bila koncentrirana sveukupna sudska, upravna i vojna vlast. Biran je iz redova mletačkoga patricijata (često odvjetak neke od najmoćnijih mletačkih plemićkih obitelji), njegovo sjedište nalazilo se u Zadru, a mandat je trajao tri godine. U glavnome gradu Dalmacije stolovao je u guvernerovoj palači, zdanju raskošnijemu od drugih javnih građevina, a kako bi njegova čast i moć bili dodatno istaknuti, raspolagao je brojnim birokratskim aparatom, tjelesnom stražom i poslugom. Generalni providur bio je na čelu ustanove nazvane Generalno providurstvo, koje su činili Tajništvo (*Segreteria*) i Računovodstveni odsjek (*Ragioneria*). Tajništvom je ravnao upravitelj (*primario*), uz kojega su djelovali pokrajinski fiskalni odvjetnik, arhivist, službenik za granična pitanja i sanitarni inspektor (*protomedico*). U uredu računovodstva nalazili su se upravitelj i njegovi pomoćnici (*assistenti*), pokrajinski revizor (*racionato*) i njegov pomoćnik (*coadiutore*), kao i poslanik za odnose sa Osmanlijama na susjednim područjima (*deputato ai confini*).

Dalmatinski gradovi na području koje su Mlečani stekli još u XV. stoljeću imali su na čelu uprave uz plemićka vijeća i kneza (*rettore, conte, podestà*) kao izvršnoga nositelja mletačke vlasti. Knez, također redovito mletački plemić, imenovan je za gradove Osor i Cres, Rab, Krk, Pag, Nin, Brač i Omiš, dočim su Šibenik, Trogir, Split, Hvar i Korčula na čelu imali kneza-kapetana. Jedino je u Zadru funkcija kneza i kapetana bila odvojena (knez je bio nadležan za civilne, a kapetan za voj-

ničke poslove). Drugačija je bila upravna struktura na novoosvojenim mletačkim područjima. Ondje su generalni providuri imenovali lokalne providure za gradove Knin, Sinj, Imotski, Klis i Makarsku, koji su na svome području imali sjedinjenu političku, sudsku i vojnu vlast. Providuri su svoju političku vlast provodili poglavito u sjedištu svoga djelovanja, dočim su na širem području upravljali preko svojih službenika i seoskih glavara (harambaša, tj. kapetana sela) odnosno seoskih sudaca (*giudici delle ville*). Jedna od najvećih i najsloženije ustrojenih teritorijalnih jedinica odnosila se na Zadar i zadarsko područje te se faktično sastojala od tri različita dijela – grada, otočja i prostranoga kopnenog zaleđa. Najprostraniji dio te cjeline tvorilo je kopneno područje (gotovo cijela sjeverna Dalmacija osim ninskoga područja) podijeljeno iz vojničkih razloga na tri serdarije (gornju, srednju i donju).

Nalik Dalmaciji bio je i sustav uprave ustrojen na području Boke kotorske te budvansko-barsko-ulcinjskog priobalja. Ondje se sjedište providura pokrajine Mletačka Albanija nalazilo u Kotoru, dočim su gradskim središtima upravljali načelnici, knezovi, kapetani ili izvanredni providuri.

Posebnu je pozornost mletačka središnjica posvećivala vojno-pograničnim područjima, tj. krajinama. Ondje su na čelu stajali pukovnici (*colonnelli delle Craine*) birani od generalnih providura za zapovjednike pojedinih satnija. Pukovnici su zapovijedali serdarima, glavarima koji su nadzirali više sela unutar određenoga područja. Kao i u primjeru pukovnika, i funkcija serdara ponajprije je bila vojne naravi, a u mirnodopsko doba odnosila se na nadzor ubiranja javnih nameata. Posebna je situacija bila na području neretvanskoga dijela dalmatinske Vojne krajine, gdje je zapovijedao soprintendant, a u XVIII. stoljeću najčešće jedan od članova tamošnje ugledne obitelji Nonković. Godine 1779. slična je funkcija uspostavljena za morlačka sela između Velebita i Zrmanje. Prvi pomoćnik pukovnika bio je časnik s činom *sargente maggiore* ili *sargente generale*, a kao zapovjednici određenih vojnih područja odnosno pograničja bilježe se i guvernaduri (npr. guvernaduri skradinskoga i biogradskoga područja te guvernaduri za splitsko-trogirska Kaštela).

Na lokalnoj razini u komunama su zadržana stara plemićka vijeća, ali ona su u praksi predstavljala tek tijela bez ikakve izvršne vlasti, svedena na puko preživljavanje i pokoravanje odlukama izravne mletačke vlasti ili njezinih predstavnika. Plemićke obitelji i pojedinci koji su u vrijeme mletačkoga zauzeća istočnoga Jadrana iskazivali otpor novoj vlasti, kažnjeni su progonstvom u Mletke i oduzimanjem posjeda i povlastica u trgovini. Poglavito su oštećeni zadarski plemići kojima je oduzet monopol nad trgovinom solju. Iako će se tijekom idućih stoljeća većina plemićkih obitelji prilagoditi mletačkoj upravi, naslijeđeni antagonizmi iz prošlosti povremeno će njihove političke vidike usmjeravati prema državi habsburškoga orla. Osmanlijska osvajanja i prodori do samih zidina dalmatinskih gra-

dova utjecat će na stišavanje protumletačkih usmjerenja ujedinjujući sve napore k obrani i istjerivanju osvajača s Istoka. Stoga će i zadarski književnik Petar Zoranić (XVI. stoljeće), tvorac prvoga hrvatskog izvornog romana *Planine* (Venecija, 1569.), istaknuti kako je rođen u Zadru, “u umiljnoj srići... pod kreljuti slavnoga, zlatoga i pravednoga lava”.

Sustav uprave Mletačke Republike nad istočnim Jadranom veće promjene neće doživjeti ni u posljednjim stoljećima opstojanja zajedničke države. Redovita smjena generalnih i izvanrednih providura na razini pokrajina te načelnika odnosno knezova u pojedinim gradovima s protokom vremena postala je jednolična, anakrona rutina funkcioniranja vladajućega mehanizma koji je prema kraju ranoga novovjekovlja teško mogao odgovoriti na nadolazeće potrebe novoga doba. Stoga će upravo tromost uprave i njezin zastarjeli sustav biti među glavnim preprekama za učinkovitije provođenje bilo kakvih reformskih zahvata u posljednjim desetljećima XVIII. stoljeća te će na poslijetku i izravno pridonijeti brzome nestanku mletačko-hrvatske državne zajednice u burnim godinama Napoleonova prekranja europskih državno-političkih zemljovida.

Između batine i mrkve – gospodarska politika Mletačke Republike

Državna vlast Mletačke Republike nad istočnojadranskom obalom u velikoj je mjeri uvjetovala i gospodarska kretanja i usmjerenost tamošnjih gradova. Osnovno načelo mletačke politike prema prekomorskim stečevinama bila je snažna centralizacija odnosno podređenost tih posjeda interesima Mletaka. U sustavu odlučivanja u pretežitim pitanjima prvenstvo je imala mletačka središnjica, koja je određivala i načela gospodarske politike. Mletački prekojadranski posjedi stoga su u osnovi služili za osiguranje gospodarske podloge metropole (Mletaka). Činjenica da su Mlečani već od samoga početka težili usmjeriti glavninu trgovačkoga prometa u središnjicu i u cijelosti ga nadzirati bit će temeljnom konstantom mletačke gospodarske politike prema njezinim stečevinama. Otuda i čitav niz zakonskih odredbi koje su Mlečani donijeli nastupom svoje vlasti nad istočnojadranskom obalom početkom XV. stoljeća. Takve odredbe nisu važile samo za Dalmaciju nego i za cjelokupno područje mletačkih prekomorskih stečevina. Primjerice, odredba iz 1462. godine o carinama na uvoz dubrovačkih tkanina vrijedila je za sve posjede od Pirana do Krfa jednako kao i odredba o usmjeravanju trgovačkoga prometa prema Mlecima iz 1519. godine. Mletačka se središnjica katkad prilagođavala lokalnim potrebama komuna i mijenjala odredbe. Tako je, primjerice, odredbom iz 1520. godine izuzela Split od zabrane izvoza gruboga sukna i sira prema zapadnoj obali Jadrana. Gospodarska politika Mlečana prema Dalmaciji i Istri bila je trgovačko-fiskalnoga obilježja i poglavito je služila osiguranju pritjecanja poreza i carina u riznicu mletačke komore. Mlečani nisu nikada u cijelosti nadzirali sve sastavnice dalmatinsko-istarskoga gospodarskoga razvoja

(osim proizvodnje i trgovine solju te djelomično i brodogradnje), stoga su već 1414. godine uspostavili čvrst nadzor nad paškom i zadarskom solju određujući da se sva sol proizvedena tijekom godine mora uskladištiti u Zadru i Pagu. Od 1423. godine izvoz soli iz tih gradova u zaleđe u cijelosti prelazi u ruke državnih komora koje su se nalazile u Zadru, Pagu i Rabu, a koje je središnjica izravno nadzirala. Vlasnici solana obično su predavali komori oko tri četvrtine dobivene soli, a ostalo su smjeli izvoziti samo u dopuštena odredišta. Carinskim tarifama takav je izvoz bio otežan te su vlasnici solana najradije većinu soli prodavali komori (uz točno propisane cijene).

Trgovački promet ostalim proizvodima nije bio podvrgnut tako strogome nadzoru, ali carinske odredbe iz 1422. i zabrana trgovanja s Apulijom i Markama iz 1452. godine svjedoče da je mletačka vlada nastojala glavninu proizvoda preusmjeriti u Mletke. Kasnije su te odredbe ublažene ili dokinute, ali je carinska politika i favoriziranje uplovljavanja dalmatinskih, istarskih i bokeljskih brodova u Mletke ipak najviše doprinosila da grad na lagunama bude najučestalijim mjestom djelovanja trgovaca i poduzetnika s naše obale.

Od druge polovice XVI. i tijekom XVII. stoljeća Mletačka Republika više nije bila vodeća sredozemna sila. Njezina je prisutnost na Sredozemlju drastično smanjena uslijed snažnoga francuskog i nizozemskog suparništva, koje je ugrožavalo čak i njezino neprijeporno prvenstvo na Jadranu. Mlečanima tada počinje prijetiti i sve moćnija Španjolska, a položaj između habsburškoga i osmanlijskoga susjedstva stavlja ih u osjetljivu i za gospodarski razvoj nimalo povoljnu situaciju. Stoljeća gotovo neprekinutih ratova ostavila su teške posljedice po sve segmente mletačkoga gospodarstva te će se svi čimbenici stagnacije odražavati i na hrvatske krajeve u *Stato da Mar*.

U Istri, pokrajini koja nije bila izravno ugrožena osmanlijskim osvajanjima, proces gospodarske stagnacije, prisutan već od kasnoga srednjeg vijeka i početka ranoga novovjekovlja, bio je uzrokovan drugim (ne manje pogubnim) ratnim razaranjima (rat za Cambrajsku ligu 1508. – 1523. i Uskočki rat 1615. – 1618.), sukobima oko razgraničenja (diferencije) na području doticaja mletačkih i austrijskih stečevina na tome prostoru kao i teško savladivim trendom depopulacije. Još su složenije prilike bile u Dalmaciji i Boki. Ondje su načela mletačke gospodarske politike najviše pogodila krajeve i gradove koji su tradicionalno bili usmjereni na djelatnosti od posebne važnosti za državne interese (sol i brodogradnja). Gospodarskome zastoju pridonosit će i ratna događanja iako će, kada dugotrajnost mletačko-osmanlijskoga susjedstva s vremenom postane neizbježnom činjenicom, dalmatinski i bokeljski trgovci i poduzetnici nastojati svoj specifični položaj iskoristiti (osobito u mirnodopskim vremenima) za jačanje posredničkoga trgovačkog prometa. Otuda već tijekom XVI. stoljeća bilježimo pojačanu trgovinu obalnih središta s osmanlijskim zaleđem te izvoz poljoprivrednih proizvoda sa

širega područja balkanskoga zaleđa u Mletke, ali i u druga odredišta Apeninskoga poluotoka i europskoga Zapada. Takva je nastojanja, ponajprije u cilju suprotstavljanja moćnoj dubrovačkoj posredničkoj trgovini, konkretnim mjerama nastojala potaknuti i mletačka središnjica. Zalaganjem izbjegloga španjolskog Židova Daniela Rodriga (Rodrigueza) u tome je cilju 1592. godine osnovana Splitska skela, koja je imala cilj potaknuti sveobuhvatnu trgovačku razmjenu između Zapada (poglavito Mletaka i talijanskih gradova) i Osmanskoga Carstva. U Splitu je tada sagrađeno jedno od najvećih i najbolje opremljenih trgovačkih stovarišta na Sredozemlju, podignuti su carinarnica i lazaret, uspostavljene banke i trgovačka društva te otvoren čitav niz pratećih objekata (gostionice i svratišta). Split je tada (barem nekoliko desetljeća – do Kandijskoga rata) postao “zlatnim lancem” između Istoka i Zapada, stjecištem trgovaca iz čitavoga svijeta i glavnom europskom skelom za promet s Osmanskim Carstvom.

Okončanje mletačko-turskih ratova 1718. godine i zaokruživanje mletačkih stečevina u Dalmaciji i Boki kao i istodobno poticana fleksibilnija carinska politika doprinijet će da u XVIII. stoljeću, posljednjemu vijeku mletačkoga gospodstva nad istočnim Jadranom, brodarstvo i pomorska trgovina postignu svoj puni razvojni zamah. Lošinjski i creski, silbski i iški te ponajprije bokeljski pomorski trgovci u tome razdoblju od talijanskih brodara gotovo u cijelosti preuzimaju prijevoz robe s istočnojadranske obale i zaleđa na Zapad. U Mlecima, najfrekventnijoj destinaciji njihova djelovanja, na glasovitoj *Rivi degli Schiavoni* trgovački poduzetnici iz nekih gradova (primjerice Peraštani i Prčnjani) imali su posebno određena prodajna mjesta oslobođena lokalnih carina i trošarina, dočim su, primjerice, brodari iz Hvara i s Brača raspolagali s upravo za njih rezerviranim privezima. Već se ovdje, na prvome koraku u Mletke, na jednome mjestu moglo kupiti dalmatinsko vino, ulje, usoljena riba i smokve, gruba balkanska vuna, bosanske kože ili crnogorska kaštradina. U Mlecima su hrvatski brodari ukrcavali teret drugačijega obilježja (od žita do luksuznih proizvoda, nerijetko i knjiga i umjetnina) te ga potom prevozili duž gradova na istočnome Jadranu. Hrvatski trgovci i brodari uživali su u Mlecima velik ugled, a svojim su gospodarskim mogućnostima i društvenim vezama pridonosili općoj cijenjenosti i štovanju tamošnje hrvatske iseljeničke zajednice.

Mletačka je središnjica pokušavala, posredstvom predstavnika svoje vlasti u Istri, Dalmaciji i Boki, djelovati na unapređenju infrastrukture, neophodne za funkcioniranje trgovačkoga prometa. Stoga se u drugoj polovici XVIII. stoljeća pristupa konkretnim mjerama obnove nekih cestovnih smjerova (npr. ceste od Knina prema Zadru), čime se ubrzavao i olakšavao protok robe s područja Bosne u Dalmaciju te potom u Mletke. Uspostavljaju se trajektne veze koje povezuju dvije obale rijeka ili zaljeva, grade i popravljaju mostovi, ustrojava redovita poštanska linija na relaciji Mleci – Zadar, a u glavnome gradu Dalmacije uspostavlja se služba listonoše (*portalettere*).

U gospodarskoj politici osamnaestostoljetne Mletačke Republike i dalje je važnu ulogu imalo poljodjelstvo, a pokušaji reformskih zahvata iz središnjice u nemalogo su se mjeri doticali i područja mletačkih posjeda na istočnome Jadranu. Posebice se to odnosilo na *acquisto nuovo* – novostečene posjede u kojima je (i pored donošenja katastra dvadesetih godina XVIII. stoljeća) i dalje vladalo kaotično stanje: korupcija i nezakonito uzurpiranje zemljišta. Stanje u dalmatinskome agraru od 1747. do 1751. godine registrirali su mletački povjerenici (*sindici inquisitori*) te su i sami donijeli nekoliko propisa kojima se težilo uvesti red i ukloniti nezakonito ponašanje. Na njihovu tragu djelovao je generalni providur Dalmacije Francesco Grimani tijekom svojega trogodišnjeg mandata (1753. – 1756.). Iako je postupao sustavnije od svojih prethodnika, Grimani je ipak ponajprije bio provoditelj striktno zacrtane mletačke politike koja nije imala za cilj provoditi dubinske institucionalne reforme kao ni mijenjati krajiški vojni i njemu prilagođeni društveni sustav. Za razliku od reformskih zahvata carice Marije Terezije, koja je upravo u to vrijeme svojim »Krajiškim pravima« (1754. godine) snažno zahvatila u temeljna načela vojno-krajiškoga upravnog i vojnog aparata, mletačka središnjica nije na istočnome Jadranu imala snage provesti takve reforme te dokinuti vidljivo neučinkovit retrogradni društveni sustav. Stoga Grimanijeve odredbe nisu imale karakter reformskih zahvata nego su ponajprije bile pokušaj da okoštali sustav postane gospodarski učinkovitiji. Grimani je svojim terminacijama iz 1755. i 1756. godine kodificirao odnose u agraru u skladu s dotadašnjom zakonskom regulativom te je na jednome mjestu sakupio glavne propise koji su te odnose regulirali i određivali položaj seljaka prema zemljovlasniku. Istodobno je mletački upravitelj nizom mjera težio unaprijediti poljodjelstvo i stočarstvo u skladu s proklamiranim načelima fiziokratizma, tj. ekonomske doktrine koja je upravo u zemljoradnji vidjela izvor bogatstva pojedinca i države.

Grimanijev zakon odnosio se na Dalmaciju, točnije na njezine dijelove koji su stečeni mletačkim osvajanjima u ratovima s Osmanlijama koncem XVII. i početkom XVIII. stoljeća. Potpuni izostanak razrađene gospodarske politike, posebice u poljoprivredi, drastično je bio izražen u Istri, mletačkoj pokrajini izmučenoj konstantnom depopulacijom i poharama. Tamošnji mletački upravitelji (poput Zorzija Bemba 1738. godine) redom su uzroke teškoga gospodarskog stanja vidjeli u nemogućnosti privređivanja izvan ratarstva i stočarstva, ali i u lijenom i heterogenom žiteljstvu, različitom prema kulturi i običajima.

Mletačka je vlada obrtničku i manufakturnu proizvodnju težila koncentrirati poglavito u svojem središtu. Takva, stoljećima favorizirana i centralistička politika poticala je konstantni izvoz sirovina iz mletačkih prekomorskih posjeda u glavni grad osiguravajući mu tako (unatoč općoj gospodarskoj krizi i opadanju) relativno solidan stupanj manufakturne i industrijske djelatnosti. Gotovi proizvodi, od odjeće i obuće do konopa, željeza ili luksuznih proizvoda, na istočnome se Jadranu nisu (zbog izvoza domaćih sirovina) mogli nabaviti od lokalnih proizvođača,

kojih je još uvijek bilo premalo i koji nisu mogli konkurirati jeftinijoj uvoznoj robi nego isključivo od stranih trgovaca i posrednika (ponajprije Mlečana). Ipak, u posljednjemu desetljeću opstojanja Serenissime (kada su se načela merkantilističke politike počela primjenjivati i u njezinim stečevinama) providuri Istre, Dalmacije i Boke pokušavali su, što je razvidno na osnovi njihovih službenih spisa, animirati i unaprijediti lokalnu obrtničku proizvodnju, ali su takva nastojanja urodila tek djelomičnim uspjehom (primjerice, proizvodnja voska i loja, destilacija likera, počeci eksploatacije rudnih ležišta i drugo).

Sveukupno promatrajući, mletačka gospodarska politika prema njezinome *Stato da Mar* prolazila je – ovisno o povijesnim okolnostima i konkretnim potrebama – različite razvojne etape. U načelu centralistički zasnovana, središnjica je – osobito u početnim razdobljima uprave kada se i oblikovao sustav koji je trebao funkcionirati za duga stoljeća unaprijed – oštrim zakonskim mjerama težila privrednu usmjerenost svojih prekojadranskih podanika podrediti interesima Mletaka. Strogi nadzor proizvodnje soli, ograničenja brodograditeljske aktivnosti i preusmjeravanje izvoza u Mletke mjere su koje nisu pridonosile gospodarskoj autonomiji mletačkih stečevina i koje su – osobito u fazama intenziviranja postrožene centralističke politike – stvarale privid o njihovome kolonijalnom statusu. Politika “batine” – strogoga nadzora gospodarskih tijekova duž istočnoga Jadrana nije, međutim, bila dominantno i kontinuirano prisutno načelo mletačke politike. Zakonske odredbe kojima se isprva krnjila gospodarska autonomija, povremeno su ukidane ili ublažavane, a neke gospodarske djelatnosti bile su potpuno izuzete od državnoga nadzora. Usmjeravanje izvoza u Mletke također nije nužno značilo otegotnu činjenicu jer su mnogoljudni grad na lagunama i njegovi brojni proizvodni pogoni (primjerice arsenal) bili jedinstveno, nepresušno i ponajprije poticajno tržište koje je lako apsorbiralo svekoliku robu sa suprotne obale Jadrana. Na poslijetku, činjenica jest da je Mletačka Republika pokušavala nizom mjera (osobito u XVIII. stoljeću) unaprijediti posrnule gospodarske grane na prostoru od Istre do Boke. To što su ti pokušaji najčešće bili nedovoljni i neučinkoviti, posljedica je mnogo složenijega spleta okolnosti (višestoljetni ratovi i ratna razaranja, teška demografska situacija, pohare i drugo) na koje Serenissima uvijek nije mogla utjecati.

Komunikacije “tra le due sponde” – stanovništvo i migracijski tijekovi

Tijekom svih stoljeća uključenosti istočnoga Jadrana u mletačke prekomorske posjede kao izrazito važan čimbenik hrvatsko-mletačkih (hrvatsko-talijanskih) odnosa i prožimanja opstojala je komunikacija ljudi između dvije jadranske obale. Migracijski procesi te tijekom useljavanja i djelovanja Mlečana u hrvatskim krajevima (kao i našijenaca u Mlecima i Venetu) pri tome su ipak imali obilježje pojedinačnih iseljavanja (ma koliko su ona u pojedinim etapama bila brojna), a tek

je u manjoj mjeri riječ o planskim kolonizacijama ljudi u krajeve koji su (najčešće uslijed ratnih pustošenja i pohara) imali izrazit trend depopulacije.

Kada je riječ o useljavanjima (bilo privremenoga obilježja, bilo da je riječ o trajnim naseljavanjima na određeni teritorij) na područje istočnoga Jadrana, potrebno je naglasiti da su se ona (osim u primjeru Istre i novostečenih područja dalmatinskoga zaleđa) uglavnom odnosila na urbana središta. Zapažen dio useljavanja s područja Veneta i izravno iz Mletaka bio je privremenoga obilježja i odnosio se na osobe koje su – po nalogu državne središnjice ili na zamolbu komunalnih vlasti – određeni broj godina obnašale službu u gradskoj odnosno državnoj upravi. Generalni providuri, knezovi, kapetani, povremeni pohoditelji i izvjestitelji o istočnojadranskim stečevinama – svi redovito pripadnici mletačkoga plemstva – “elitni” su, gornji sloj privremenih stanovnika od Kopra do Ulcinja, koji su se nakon isteka svoga mandata redovito vraćali u zavičaj (često potom stječući i novu atraktivniju državnu službu). Znatan dio useljavanja bio je vezan i za mletačko-turske ratove i održavanje vojnih postrojbi u gradovima i utverdama u pograničnome pojasu kada u vodeća mletačka vojna uporišta privremeno dolaze i bivaju stacionirane talijanske plaćeničke postrojbe, ali i pojedinci (časnici, vojnici, vojni inženjeri) raspoređeni u različite rodove vojske koji nerijetko nakon prestanka aktivne vojne službe u svojoj novoj domovini zasnivaju obitelj i aktivno se uključuju u tamošnji društveni i gospodarski život. Česti su, nadalje, i primjeri useljavanja pojedinaca koji (često na poziv komune) obnašaju službu u raznim gradskim ustanovama. Liječnici, kirurzi, fizici, ranarnici, zatim učitelji i privatni podučavatelji, brojni nositelji crkvenih službi i duhovnih zvanja (od čelnika lokalnih /nad/biskupija do svjetovnih svećenika, redovnika i misionara) kao i cijeli niz obrtničkih majstora zavičajem su dolazili sa širega područja mletačkih stečevina i pridonosili su – osobito kada je riječ o većim gradskim središtima – živosti i multikulturalnome obilježju istočnojadranskih komuna.

Osim navedenih useljeničkih skupina u posljednjemu stoljeću mletačke uprave česti su i primjeri useljavanja obitelji i pojedinaca koji na osnovi državnih investitura stječu znatne zemljišne posjede u novoosvojenim krajevima, zakupljuju pravo na ubiranje određenih državnih nameta (npr. desetine) ili na bavljenje određenom gospodarskom djelatnošću. Neke od takvih obitelji u posljednjim će desetljećima XVIII. stoljeća biti uključene u domaća plemićka vijeća te će s vremenom postati važan čimbenik u razvojnim sastavnicama sredina u kojima žive i djeluju. U Istri su to, primjerice, ugledni mletački plemići iz roda Balbi – od sredine XVII. stoljeća nastanjeni su na Krku, obnašatelji su biskupskih časti (Giovanni Andrea bio je ninski biskup od 1727. do 1732. godine, a potom pulski biskup do svoje smrti 1771. godine), vlasnici zemljišnih posjeda u okolici Buja, a od kraja XVIII. stoljeća i članovi krčkoga plemićkog vijeća. Useljavanje niza talijanskih građanskih obitelji (zavičajem sa širega područja Veneta i Italije) bilježimo učestalo u glavnome mletačkom istočnojadranskom gradu Zadru.

Godine 1796., u predvečerje trajnoga silaska Serenissime s povijesne pozornice u zadarsko plemstvo primljene su talijanske obitelji Benvenuti (Bergamo), Borelli (obitelj normanskoga podrijetla nastanjena u Italiji), Dall'Acqua (Padova), Giusti (Verona; ninsko plemstvo stekli su 1742., a rapsko 1746. godine), Lantana (Bergamo; ninsko plemstvo od 1752. godine), Parma (Parma, Verona), Petricioli (Brescia; ninski plemići od 1775. godine) i Zanchi (Bergamo). Prosperitet nekih od useljenih talijanskih obitelji zasnivao se ponajprije na gospodarstvu. Takav su primjer bergamski Galbiani – od 1750. godine zakupnici desetine u šibenskom okrugu i poduzetnici u koraljarstvu, uvršteni u plemićko vijeće grada Nina 1775. godine. Iz Bergama potječu i Milesi – sudionici u mletačko-turskim ratovima, a u doba mira usmjereni na trgovačku djelatnost u Splitu. Velike zemljišne posjede Milesi su imali na području Trogira i Kaštela, a splitsko plemstvo stekli su 1721. godine.

Jedan od bitnih čimbenika mletačke politike na širem području istočnoga Jadrana u ranome novom vijeku, a osobito u vrijeme i nakon ratnih događanja, odnosio se na kolonizaciju odnosno plansko naseljavanje novoga stanovništva na područja koja su demografski opustjela uslijed ratnih razaranja i epidemija. Mletačka politika kolonizacije do izražaja je posebno dolazila u Istri gdje je vođena u sklopu djelovanja državne magistrature *Provveditori sopra i beni inculti*. Već početkom XVI. stoljeća hrvatske obitelji naseljavaju se u okolici Grožnjana, u Taru i Barban. Osnivaju se naselja Nova Vas i Rovinjsko Selo te Premantura – najjužnija istarska agrarna aglomeracija i zasigurno najveći mletački kolonizacijski uspjeh. U XVI. stoljeću jedna od najvažnijih kolonizacija odnosila se na useljavanje seljaka iz okolice Bergama na područje Puljštine (1560. – 1567.), dočim su višekratni pokušaji naseljavanja Malvazijaca i Ciprana okončani bez uspjeha. Plansko naseljavanje Istre mletačka središnjica nastavit će i u XVII. stoljeću kada pristižu brojni useljenici iz Like, Dalmacije i Furlanije (Karnija), Veneta i iz pokrajine Marke, a jedan od najznačajnijih (ali i neuspjelih) mletačkih pokušaja naseljavanja depopuliranoga područja Puljštine svakako je naseljavanje crnogorskih hajduka 1671. – 1675. godine.

Mletačka kolonizacija zahvatila je i područja Dalmacije i Boke stečena nakon Kandijskoga i Morejskoga rata. Na širokome potezu ovdje se u zaleđe (depopulirano nakon prestanka osmanlijske vlasti) naseljavaju prebjeci s osmanlijskih područja (Like, Krbave, Bosne, Hercegovine i unutrašnjosti Crne Gore). Mletačka uprava novopridošlom je stanovništvu namijenila ulogu vojne predstraže prema osmanlijskome susjedstvu, podijelila im brojne povlastice, ali i omogućila da se iz njihovih redova izdvoji sloj časnika i glavara, nositelja lokalne vlasti i izravnih posrednika u komunikaciji lokalnoga žiteljstva s mletačkome vlašću.

Migracijski procesi na području istočnoga Jadrana u ranome novovjekovlju imali su i drugu dimenziju. Riječ je o hrvatskim prekojadranskim iseljavanjima prisut-

nim već od XV. stoljeća i intenziviranim u doba pojačanih osmanlijskih prodora i osvajanja hrvatskoga državnog i etničkog prostora. Uz brojne hrvatske iseljeničke naseobine koje nastaju u srednjem i južnom dijelu Apeninskoga poluotoka (Marke i Apulija) Mleci su bili središnja destinacija hrvatskih useljenika. U grad na lagunama dolaze, najčešće se trajno naseljavajući, Hrvati zavičajem s mletačkoga dominija (Istrani, Dalmatinci i Bokelji), ali i oni sa šireg područja Hrvatskoga Kraljevstva (od Zagreba i Slavonije preko Hrvatskoga primorja do Like i Krbave), zatim s područja Dubrovačke Republike te iz Bosne. U gradu Svetoga Marka “Skjavuni” su činili brojčano snažnu i društvenim ugledom istaknutu zajednicu. U Mlecima su se ponajprije bavili tradicionalnim i dobro razvijenim zanimanjima u njihovim matičnim krajevima (pomorstvo i obrt), a bilježimo ih i u crkvenim službama (svećenici i redovnici u mletačkim župama i samostanima), zatim kao činovnike pri mletačkim magistraturama, ali i kao umjetnike raznih vještina. Poput većine drugih useljeničkih etničkih skupina (Albanci, Armenci ili Grci) i Hrvati su najčešće obitavali u istočnome gradskom predjelu Castello, a u nekim tamošnjim župama (San Pietro di Castello, San Martino, San Provolo) činili su i petnaest do dvadeset posto stanovnika. Po hrvatskim je useljenicima nazvana i tamošnja obala (*Riva degli Schiavoni*) kao i cijeli niz ondje smještenih ulica, trgova i prolaza, nezaobilaznih toponima mletačkoga urbanog svakodnevlja (*Calle Schiavona, Fondamenta S. Giorgio degli Schiavoni, Corte Piero di Lesina, Corte Solta, Corte Sabbioncello*). Iseljenici zavičajem iz sjeverne Hrvatske, Istre, Dalmacije, Boke i Bosne institucionalno su bili objedinjeni u svojoj nacionalnoj bratovštini Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni* osnovana 1451. godine.), a 1551. godine – u doba najveće brojnosti hrvatskih iseljenika u Mlecima – podižu vlastito bratimsko zdanje prekidajući time jednostoljetnu vezanost za crkvu San Giovanni del Tempio. Gospodarski vrlo moćna hrvatska je bratovština koncem XV. i početkom XVI. stoljeća dala ukrasiti bratimsko sjedište slikarskim remek-djelima vrhunskoga onodobnog majstora kista Vittorea Carpaccia. Prizori iz života svetaca-zaštitnika bratovštine (Sv. Jurja, Sv. Tripuna i Sv. Jeronima) ubrajaju se među iznimno cijenjena djela mletačke kasnorenesansne umjetnosti te iznimno posvjedočuju o gospodarskoj snazi, ali i o kulturnim vidokruzima tada brojne i vrlo štovane hrvatske zajednice u Mlecima.

U završnome stoljeću opstojanja Serenissime, koje je ujedno i razdoblje smirivanja ratnih sukoba i prestanka neposredne osmanlijske opasnosti, hrvatska su useljavanja u Mletke znatno opala, ali se i tada može govoriti o postojanju brojčano snažne i društvenim ugledom zapažene nacionalne zajednice. U tome razdoblju useljavanja više nisu (kao u ranijim stoljećima) uvjetovana teškom vojno-političkom situacijom na hrvatskome prostoru nego je u prvome redu riječ o gospodarskim migracijama. Najizrazitiji primjer toga su hrvatski kapetani i zapovjednici brodova (paruni), najpokretljiviji dio onovremenih hrvatskih poduzetnika, koji svojim trgovačkim brodovljem dopiru do najudaljenijih luka Jadrana, Sredozem-

mlja i Levanta – pri čemu su im Mleci jedna od najpoželjnijih destinacija. Na osnovi raščlambe raznorodnoga arhivskog gradiva u središnjoj mletačkoj državnoj pismohrani (spisi mletačkih bilježnika, mletački katastarski popisi, spisi trgovačkih i carinskih magistratura i drugo) razvidno je da tijekom XVIII. stoljeća u Mlecima učestalo djeluju (često i stalno nastanjeni) odvjetci uglednih pomorskih obitelji iz Lošinja, Cresa, Poreča, Silbe, Iža, Hvara, Brača, Visa i s poluotoka Pelješca. Ipak, neprijeporno su vodeću ulogu u povezivanju Mletaka i istočnoga Jadrana tada imali pomorci i trgovci iz bokeljskih naselja Perast, Prčanj i Dobrota, mjesta koja su upravo u drugoj polovici toga stoljeća postigla vrhunac svoga gospodarskog i kulturnog razvoja. U XVIII. stoljeću upravo će Bokelji, odvjetci jakih pomorsko-trgovačkih obitelji iz Perasta, Prčanja i Dobrote (Dabinovići, Đurovići, Florio, Ivanovići, Kamenarovići, Lukovići, Miloševići, Minići, Sbutege, Tripkovići, Verone i drugi), preuzeti vodstvo u hrvatskoj bratovštini Sv. Jurja i Tripuna te svojim ugledom i ekonomskom snagom pridonositi da hrvatska bratovština uđe u novo doba mletačke povijesti kao respektabilna i od svih vlasti poštivana nacionalna udruga.

Kulturno-umjetnička uzdarivanja

Kulturno i umjetničko te uopće intelektualno prožimanje Mletaka i hrvatskih krajeva jedna je od postignućima, koja su i danas trajno zabilježena i (ili) vidljiva, najblještavijih sastavnica u sklopu proučavanja uzajamnosti dviju jadranskih obala. Mletački “kulturni imperijalizam”, koji je u nekim epohama razvoja umjetnosti dopirao (ne kao negativna pojava) do Baltika i Rusije – nemjerljive je tragove ostavio u kulturnoj baštini istočnoga Jadrana. Mletački dijalekt (*dialetto veneto*) bio je jezik službene uporabe, ali i javne komunikacije te i danas u svakodnevlju uporabljene riječi (od nazivlja posuđa do posteljnoga rublja i raznovrsnoga alata), ma kako bile lokalno iskrivljene, zorno posvjedočuju o vjekovnoj uključenosti naše obale u mletački kulturni krug.

Stjecanje visokoškolskoga, akademskoga obrazovanja našijenaca (ne samo uzornih nego i Hrvata iz kontinentalnoga dijela) stoljećima je bilo izravno povezano sa Sveučilištem u Padovi (osnovano 1222. godine), središnjom visokoškolskom ustanovom za cjelokupno područje mletačke države. Hrvatska plemićka i građanska mladež ondje je stjecala diplome s područja prava, filozofije, medicine i tehnike. Mnogi od njih obnašali su čast prorektora i sindika, ali i ostajali djelovati kao sveučilišni profesori. Humanisti poput Ivana Česmičkoga i Jurja Šižgorića, filozofski pisci Juraj Dragišić i Frane Petris, prirodoznanstvenici Federik Grisono, Marko Antun de Dominis ili Šimun Stratiko – samo su neka od poznatijih imena iz bogatoga pletera hrvatskih pitomaca koji su dio svoje sveučilišne i znanstvene karijere vezali uz Padovu.

Mleci su, nadalje, u prošlim stoljećima bili središnje odredište za objavljivanje

ukoričenih djela hrvatskih pisaca, bez obzira jesu li ona pisana na hrvatskome, latinskome ili talijanskome jeziku odnosno na latiničnom ili glagoljskom pismu. Neki su mletački tiskari i knjižari bili specijalizirani za objavljivanje djela hrvatskih autora. Takav su primjer u ranome novom vijeku tiskarske obitelji Ginami i Occhi. Njihove su se knjižarske *bottege* nalazile na najfrekventnijemu mjestu Rive degli Schiavoni (u jednome od kataloga knjiga nazvane *Obalom od Harvatov*), a potencijalnim kupcima predstavljali su se kao *kgnighari hervaschih kgnigh*.

Kao specifičnu, ali ne manje zanimljivu, sastavnicu u hrvatsko-mletačkim kulturnim prožimanjima vrijedi upozoriti i na zastupljenost hrvatskih krajeva, a osobito Dubrovnika, u književnim djelima mletačkih autora. Osnovno i u svim djelima prisutno obilježje jest naglašena uporaba tzv. "skjavunskoga govora" (jezično-stilska mješavina hrvatskoga i talijanskoga jezika), primjena kojega ima funkciju istovremenoga realističnog i komičnog obilježavanja likova podrijetlom iz hrvatskih krajeva. U takvim se mletačkim komedijama Dubrovčani katkada predstavljaju kao uzori građanskih kreposti, a njihov se grad smatra jedinstvenim spojem ljepote i sklada. Kada je, međutim, riječ o tipiziranim likovima staraca, temeljni "imidž" Dubrovčana su škrti i čangrizavi "gospari", koji se svakim svojim činom odupiru mladenačkoj razuzdanosti i nesputanome izražavanju duha. Zasigurno najpoznatiji takav autor jest slavni komediograf Carlo Goldoni (1707. – 1793.), dugogodišnji bliski prijatelj dubrovačkoga mecene i autora brojnih teorijskih rasprava o kazalištu – Stjepana Šuljage Grmoljeza (1719. – 1790.).

Najizrazitije i brojem primjera najopsežnije posvjedočenje hrvatsko-mletačke kulturne komunikacije zasigurno se odnosi na prisutnosti i djelovanje (izravno ili putem uvoza svojih djela) mletačkih likovnih umjetnika u hrvatskim krajevima te – u obrnutom smjeru komunikacije – hrvatskih majstora umjetničkih vještina u gradu na lagunama. Nabrojiti sva imena i opisati sve primjere iziskivalo bi po-deblju monografiju te će se ovom prigodom izdvojiti samo neki tipični i reprezentativni primjeri pojedinih umjetničkih stilova i epoha.

Utjecaji iz Mletaka na likovnu umjetnost diljem istočne obale Jadrana opažaju se od *duecenta* (kada je u nemaloj mjeri prisutan i utjecaj iz Lombardije i drugih talijanskih umjetničkih žarišta), a već od *trecenta* postaju dominantni. Još i prije početka XV. stoljeća i zaokruženja mletačkih stečevina na hrvatskome uzmorju opažaju se brojni umjetnički importi mletačkoga podrijetla. Oslikano raspelo u franjevačkome samostanu u Zadru (XII. st.), velika kompozicija s prikazom Bogorodice s Djetetom u zadarskome benediktinskom samostanu Sv. Marije i raspelo na trijumfalnome luku samostana dominikanaca u Dubrovniku (1348. – 1355.) jednoga od najvećih predstavnika mletačke slikarske škole *trecenta* Paola Veneziana samo su neki od umjetničkih uradaka prispjelih na našu obalu iz umjetničkim izražajem "cvjetnih" Mletaka prije XV. stoljeća.

Mletački uvoz i utjecaji novi zamah dobivaju tijekom *quattrocenta*. Primjerice, u slikarskome opusu Blaža Jurjeva Trogirana prisutan je utjecaj Mlečana Nicole di Pietra i Jacobella del Fiorea, dočim je i na Blaža Jurjeva i na Splićanina Dujma Vuškovića snažan pečat utisnulo stvaranje Gentilea da Fabriana, slikara koji spaja gotička iskustva mletačke i firentinske škole. Istodobno, u razdoblju između četrdesetih i sedamdesetih godina XV. stoljeća od Istre do Boke nabavljene su slike iz radionica čuvenih mletačkih slikarskih obitelji (npr. Vivarini) kao i pojedinačna djela tamošnjih umjetnika poput Michelea Giambona i Quirizija da Murano. Mletački uvoz jača u drugoj polovici XV. stoljeća. Primjerice, u trogirskoj katedrali nabavljene su iz Mletaka vratnice za orgulje koje se pripisuju Gentileu Belliniju; za franjevačku crkvu u Zadru od Lazara Bastianija naručena je velika slika Gospe od Milosti koja prikazuje “vojujuću crkvu” (*ecclesia militans*), a koncem XV. stoljeća zadarski kanonik Martin Mladošić naručuje poliptih za zadarsku stolnicu, uradak hrvatskim iseljenicima u Mlecima posebno bliskoga i važnoga Vittorea Carpaccia. Nadalje, u vrijeme *cinquecenta* diljem istočnojadranske obale opažaju se djela iz radionica čuvenih mletačkih majstora počevši od Tiziana (poliptih iz crkve Sv. Lazara u dubrovačkoj katedrali i pala sa Sv. Magdalenom, Sv. Vlahom i Sv. Tobijem u dominikanskoj crkvi), zatim Tintoretta (pala na glavnome oltaru katedrale u Korčuli), Paola Veronesea i njegove radionice (poliptih u Vrboskoj), članova slikarske obitelji Bassano (Splitska, Vrboska i Zadar) kao i drugih. Uz ove primjere kvalitetnoga mletačkog slikarstva u XVI. stoljeću bilježimo i uvoz niza manje poznatih mletačkih majstora kista poput mnoštva oltarnih pala i poliptiha u crkvama od Košljuna, Hvara i Splita do Lopuda i Kotora, a koje su naslikali otac i sin Girolamo i Francesco da Santacroce.

Mletački utjecaj dominantan je i u fortifikacijskoj arhitekturi, osobito razvijenoj u vrijeme osmanlijske ratne ugroze. Kao iznimno uspjele primjere vrijedi izdvojiti dvije utvrde koje su projektirali mletački graditelji Michele Sammicheli i njegov nećak Gian Girolamo. To su Kopnena vrata u Zadru iz 1543. godine i utvrda Sv. Nikole ispred Šibenika iz 1547. godine. Nadalje, stil mletačkoga kasnorenesansnog graditeljstva prisutan je i u zgradi za gradsku stražu (1562.) i loži (1565.) na glavnome zadarskom trgu.

Protureformacijski zanos u velikoj se mjeri osjetio u hrvatskim obalnim središtima. Obnavljaju se stare i podižu nove crkve opremljene oltarima u duhu tri-dentskih naputaka. Među tim ostvarenjima vrijedi izdvojiti pet oltara mletačkoga kipara Giuseppea Sardija u franjevačkoj crkvi Male braće u Dubrovniku, a po svojoj su klasičnoj, jednostavnoj graditeljskoj koncepciji njima srodni oltari u kasnobaroknoj crkvi Sv. Antuna opata u Malom Lošinj. Kada je riječ o slikarstvu razdoblja *seicenta*, najčešće prisutan mletački umjetnik jest slikar Jacopo Palma Mlađi, autor koji je smatran Tizianovim nasljednikom, djela kojega nalazimo od Poreča, preko Nina i Zadra, do Trogira, Splita i Omiša.

Mletačka Republika u XVIII. stoljeću više nije bila moćna europska velesila, ali je na polju umjetnosti i dalje predstavljala nezaobilaznu destinaciju na zemljovidu kulturnih središta europskoga Zapada. Stoga i tada, u posljednjemu stoljeću zajedničkoga državnog opstojanja bilježimo brojne konkretne primjere djelovanja mletačkih umjetnika na našim prostorima. Osobito su zapaženi altaristički majstori. Tako, primjerice, Francesco Cabianca, uz oltar u franjevačkoj crkvi u Dubrovniku, izrađuje i oltare u crkvama Sv. Klare i Sv. Josipa te u katedrali u Kotoru. Poznati mletački arhitekt Giorgio Massari, tvorac palače Grassi, projektant je kapele i oltara Sv. Križa u franjevačkoj crkvi na Badiji, otoku kod Korčule, a istovremeno djela slavni mletačkih kipara nalazimo i u drugim istočnojadranskim sredinama (Giovanni Maria Morlaiter u Zadru i Splitu, obitelj Bonazza u Dobroti i Motovunu, klesarske radionice obitelji Tagliapietra u Rovinju i Zadru i drugi). Posebno je važno naglasiti da je i najslavniji kipar u sjevernoj Hrvatskoj na prijelazu iz XVII. u XVIII. stoljeće mletački kasnobarokni altarist Francesco Robba (oltari u zagrebačkoj katedrali i isusovačkoj crkvi). Na posljatku, potrebno je napomenuti da su prevažnu ulogu u tome segmentu kulturne razmjene imali (upravo u XVIII. stoljeću) kapetani i brodari od Lošinja do Prčanja koji su iz mletačkih radionica svojim sredstvima pribavljali vrhunska djela kasnog baroka i rokokoja, a nakon propasti Privedre na dražbi otkupljivali i donosili u svoj zavičaj djela ukinutih mletačkih crkvenih ustanova (primjerice, donacije velološinjskoga brodarara Gaspara Craglietta).

Mletački utjecaj na umjetnost istočnoga Jadrana samo je jedna, značenjem prevažna i nezaobilazna sastavnica u razmjeni kulturnih strujanja duž dvije jadranske obale. Za sveukupno razumijevanje hrvatsko-mletačke umjetničke razmjene nužno je ukazati i na prisutnost i djelovanje hrvatskih majstora svakovrsnih umjetničkih disciplina (od kamenoklesarstva i slikarstva do drvorezbarstva i staklarstva) u gradu na lagunama tijekom prošlosti. Prvi hrvatski majstori u Mlecima bilježe se već od *duecenta* i *trecenta*, a tada je najčešće riječ o majstorima staklarskoga umijeća djelatnih na otoku Muranu. Takav su primjer Bartol iz Zadra koncem XIII. stoljeća te *Drobizzo Schiavo* i *Alegrus Sclavus* zabilježeni sredinom XIV. stoljeća.

Doba najjačih hrvatskih prekojadranskih iseljavanja (XV. – XVI. st.), kada u Mlecima djeluje brojčano respektabilna i društvenim ugledom vrlo priznata hrvatska zajednica, zlatno je doba djelovanja hrvatskih umjetnika u gradu Svetoga Marka. Najčešće dolaze kao izučeni majstori nastavljajući usavršavanje u nekoj od mletačkih radionica ili se u cijelosti osamostaljuju i otvaraju vlastite klesarske pogone. Neki u Mlecima ostaju samo privremeno, obavljaju naručeni posao i potom se vraćaju u domovinu. Većina je, međutim, svjesna nepovoljnih prilika u domovini s jedne strane i mogućnosti koje im pruža veliko mletačko tržište s druge strane, u gradu na lagunama ostajala većinu svoga radnoga vijeka. U impozantnome katalogu ove skupine Hrvata – zaslužnih prinosnika hrvatskoj i mletačkoj kulturnoj

baštini – izdvajaju se, spomenimo samo neke, tijekom srednjega vijeka i prvih stoljeća ranoga novovjekovlja kamenoklesarski majstori Petar Radmilov Pozdančić, Juraj Matejev Dalmatinac, Ivan Pribislavljić, Ivan Primov, Ivan Duknović, Pavao Gospodnetić, Gašpar Sabljić i drugi. Među slikarskim imenima izdvajaju se Blaž Banić, Toma Perkoturović, Juraj Čulinović, Vlaho Držić i Andrija Meldola te sitnoslikarski majstor Juraj Julije Klović, dočim među majstorima obrade drva prednjače Ivan Budislavić i fra Sebastiano Schiavone. Kada je riječ o umjetnicima zlatarske vještine, Mletke privremeno pohode i ondje izrađuju neka od svojih najvršnjih djela Šibenčanin Bernard Bosnić, Kotorani Jakov Palina i Luka Damjanov, dubrovački zlatari Petar Fortis, Juraj Alegretov, Paško Pribešin i Nikola Dabišinović, dok se među staklarskim majstorima (već od XV. stoljeća) izdvajaju odvjerci obitelji Dragan i Ballarin. U završnim stoljećima opstojnosti mletačke države broj hrvatskih umjetnika zabilježenih u glavnome gradu Serenissime opada, a među važnijim imenima izdvajaju se grafičari Natal Bonifacij i Martin Kolunić Rota, slikari Sebastijan Devita i Federik Benković te veliki majstor orgulja fra Petar Nakić.

Na poslijetku, u nizu znamenitih Hrvata na polju umjetnosti i kulture neopravdano bi bilo izostaviti i nekoliko književnih pregalaca, koji su stjecajem okolnosti upravo u gradu na lagunama proveli zadnje godine svoga života te ondje pronašli i posljednje počivalište. To su najveći hrvatski renesansni komediograf Marin Držić (1508. – 1567.), sahranjen na nepoznatome mjestu u velebnoj dominikanskoj bazilici SS. Giovanni e Paolo zatim Budvanin Krsto Ivanović (1618. – 1688.), mletački kanonik, pisac libreta i povijesnih kronika, grobnica kojega je u crkvi San Moisè jedan od najraskošnijih aranžmana takve vrste za nekoga iseljenog Hrvata te na kraju tragično preminuli pisac i propovjednik fra Filip Grabovac (1697. – 1749.), koji je nakon utamničenja u zloglasnoj tamnici *Sotto i piombi* prognan u franjevački samostan na otoku Santo Spirito u mletačkoj laguni gdje je, shrvan tamnovanjem i bolešću, umro nakon samo godinu dana.

Posljednji dani Serenissime

U Mlecima, kao i na područjima mletačkoga kopnenog i prekomorskog dominija, vijesti o dramatičnim prevratima u Francuskoj 1789. godine pristizale su sporo i bez većih uzbuđenja i strepnji. Držeći se svoje politike nemiješanja, karakteristične za posljednje stoljeće njezina opstojanja, Mletačka Republika je unatoč pritiscima Beča i Pariza u ratu između Austrije i Francuske ostala neutralna. Godine 1796. vlast Direktorija žestoko je napala mletačku vladu radi zaštite francuskih emigranata, toleriranja protufrancuskih tekstova u mletačkome tisku kao i radi dopuštanja austrijskim postrojbama da prelaze preko mletačkoga teritorija. Ubrzo se, međutim, počela rasplitati situacija po još uvijek neodlučne Mlečane. U travnju 1796. godine francuske su postrojbe porazile udružene snage Austrije i Pijemonta

te zauzele Milano i Lombardiju. Koncem svibnja Napoleonova vojska ulazi i u Bergamo, a potom i u Trento i Veronu. Na posljetku, godinu dana poslije (18. travnja 1797.) u gradiću Leobenu Austrijanci i Francuzi postigli su sporazum o podjeli mletačkih teritorijalnih posjeda. Time je i činjenično Mletačka Republika prestala postojati, a najveći dio njezinih kopnenih stečevina pripao je Austriji. Posljednji mletački dužd bio je Lodovico Manin (1789. – 1797.), državnik koji, iako je bio sklon radikalnijim reformama u mletačkoj vlasti, nije više imao vremena za njihovo provođenje, a izostala je i potpora dekadentnoga i realne situacije potpuno nesvjesnoga mletačkoga patricijata. Ironijom sudbine, posljednji koji su željeli spasiti Republiku boreći se za nju oružjem bili su upravo hrvatski vojnici i mornari stacionirani u mletačkim uporištima diljem terraferme, koji su – pred simboličan ukrcaj na lađe koje će ih odvesti u njihovu domovinu i time zauvijek spustiti zastor mletačko-hrvatskih državnih sveza – gromkim skjavunskim glasovima na *Rivi degli Schiavoni* izvikivali poklik: *Viva San Marco!* Taj će se događaj u nekim budućim vremenima od strane dijela talijanskih povjesničara (ali i šire javnosti) smatrati “ključnim dokazom” vjernosti i odanosti skjavunskoga puka Republici Svetoga Marka i (na indirektan način) predstavljati jedno od opravdanja za talijanske aspiracije na hrvatsku obalu Jadrana.

U bojazni od mogućega rata i krvoprolića ustrašena i rezignirana mletačka vlada odbila je želju hrvatskih vojnika za borbom i – nakon što su potencijalno opasni vojnici s istočnojadranskoga žala otpremljeni preko Jadrana – odlučila prepustiti grad Francuzima. Dana 12. svibnja Lodovico Manin i Veliko vijeće podnose ostavke. Imenovano je općinsko vijeće sastavljeno ponajprije od predstavnika građanstva. Sudbina Mletačke Republike definitivno je odlučena mirovnim ugovorom u Campoformiju – Francuzi su stekli mletačke otoke na Levantu, dočim su Austrijancima pripale Istra, Dalmacija, Boka, kao i sveukupno venetsko područje do rijeke Pad i Adige. Već 18. siječnja 1798. godine prve su austrijske postrojbe ušle u grad Svetoga Marka. Zastor nad tisućljetnim povijesnim hodom Kraljice mora time je zauvijek bio spušten.

Zaključak

Hrvatsko-mletačke povijesne veze činjenica su potvrđena dugotrajnošću svoga opstojanja i teško izmjerljivom i nebrojivom množinom primjera o međusobnim prožimanjima, utjecajima i uzdarivanjima. Uključenost velikoga dijela hrvatskoga uzmorja u sustav moćne Kraljice mora stoljećima je izravno utjecala na sve bitne sastavnice njegova državno-političkog, društvenog, gospodarskog i kulturnog razvoja. Mletačka nastojanja da u svoj dominij uključe i podvrgnu svome državnom ustroju pretežiti dio istočnojadranske obale imala su (ne tako rijetko) i niz negativnih posljedica. Zadarske protumletačke bune, progoni komunalne elite, sustavno sužavanje gradske samouprave, ograničenje samostalnoga gospodarskog

razvoja i novačenje ljudstva za neiscrpne mletačke ratne potrebe tek su fragment one nepoželjne, “tamnije” strane vladavine Privedre nad našim prostorima. Takva slika o okrutnim Mlečićima, gušiteljima lokalne samosvojnosti i identiteta, o gospodarima koji ogoljuju velebitske šume i u nepovrat službe na galijama šalju svoje podanike, a svaki buntovnički čin zatiru u krvi, pronašla je – dobro je znano – mjesto i u književnim, ali i u historiografskim djelima.

Druga strana percepcije mletačke vladavine nad hrvatskom obalom otkriva i ponešto drugačije intonirane činjenice. Uključenost u moćnu državnu zajednicu za krajeve od Istre do Bara značila je i nemalu prednost, pravo na građanstvo i slobodu kretanja od Veneta do Peloponeza, iskoristive mogućnosti za preuzimanje uloge gospodarskoga posredništva između Istoka i Zapada te prihvaćanje dodatnih uljudbenih zasada koje su dodatno oplemenile i obogatile našu kulturnu i umjetničku baštinu. Padovansko sveučilište stoljećima je bilo gotovo jedino odredište za stjecanje akademskih zvanja i ne samo Hrvata s uzornog područja, a mletačke tiskarske radionice iznjedrile su stotine remek-djela naše pisane baštine. Tintorettova i Carpacciova slikarska platna, Cabiancini i oltari obitelji Tagliapietra te zlatarska djela mnoštva mletačkih umjetnika ukrašavaju brojna crkvena zdanja od istarskoga sjevera do Boke kotorske, a *dialetto veneto* i danas možemo smatrati sastavnim dijelom svoje jezične baštine.

Nisu, rečeno je ovdje, izostajali ni hrvatski prinosi mletačkoj kulturi. Čudesna slikarska djela oslikavatelja muranskih čaša Bartola Zadranina, Meldolina platna razasuta po brojnim mletačkim crkvama, Duknovićeva poprsja ili Nakićeve orgulje također pripadaju – zavičajem i mjestom djelovanja njihovih stvaraoca – naslijeđu obaju naroda i rječito posvjedočuju o plodonosnoj komunikaciji između dvije jadranske obale. Stoga možemo umjesto zaključka kazati – povijest Mletačke Republike i Mletaka dio je povijesti hrvatskoga naroda, ali je u povijest Serenissime utkana i povijest hrvatskih krajeva. U toj uzajamnosti koja nema kraja u mogućnostima iščitavanja izravnih dokaza, tj. “mora” arhivske građe – potrebno je promišljati i povijest dviju susjednih država koje povezuje jedno isto more, a koje su stoljećima bile dio jedinstvene državne zajednice.

IZVORI I LITERATURA (izbor)**IZVORI**

Državni arhiv u Zadru: Spisi zadarskih bilježnika
Spisi generalnih providura
Spisi zadarskih knezova
Katastri Dalmacije XVII. i XVIII. stoljeća
Arhiv bratovština

Znanstvena knjižnica Zadar: Matrikula bratovštine hrvatskih i albanskih vojnika
(Rukopisi, 28283, MS 791)

Archivio di Stato di Venezia: Notarile testamenti
Consiglio dei Dieci, Lettere Rettori ai Capi
Senato Mar
Giudici di petizion
Cancellaria inferiore: Cavalieri di San Marco
Inquisitori di Stato
Inquisitori sopra l'amministrazione dei pubblici
ruoli: Cavalleria Croati
Provveditori all' Armar. Pagatori all'armamento.
Inquisitori all'armar. Provveditori, Patroni, Inqui-
sitori all'Arsenale. Visdomini alla Tana
V Savi alla Mercanzia
X Savi sopra le Decime in Rialto

Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Triffone (Venezia):
Capitolar della Veneranda Scuola di SS. Giorgio e
Triffone della Nation Dalmata
Cattastico della Scuola di SS. Giorgio e Triffone
della Nation Dalmata
Libri conti e spese della Scuola di San Zorzi et
San Triffone della Nation Dalmata

Istorijski arhiv u Kotoru: Kancelarija rektora i providura Mletačke Republike
Upravno-politički spisi izvanrednih providura
Mletačke Republike

LITERATURA

Natka BADURINA (ur.), *Hrvatska / Italija: stoljetne veze (povijest, književnost, likovne umjetnosti)*, Zagreb, 1997.

Nataša BAJIĆ-ŽARKO, *Split kao trgovačko i tranzitno središte na razmeđu istoka i zapada u 18. stoljeću*, Split, 2004.

Bernardo BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste, 1924.

Angelo de BENEVENUTI, *Storia di Zara dal 1409 al 1797*, Milano, 1944.

Marino BERENGO, *La società veneta alla fine del Settecento*, Firenze, 1956.

Arduino BERLAM, "Le milizie dalmatiche della Serenissima", *Rivista dalmatica*, god. XVI., fasc. 1., Zara, 1935., 47.-58.

Miroslav BERTOŠA, *Zlikovci i prognanici (Socijalno razbojništvo u Istri u XVII. i XVIII. stoljeću)*, Pula, 1989.

M. BERTOŠA, *Istra u doba Venecije (16.-18. st.)*, Pula, 1995.²

M. BERTOŠA, *Izazovi povijesnog zanata: Lokalna povijest i sveopći modeli*, Zagreb, 2002.

M. BERTOŠA, *Istra, Jadran, Sredozemlje: Identiteti i imaginariji (feljtoni, elzeviri, kolumne)*, Zagreb–Dubrovnik, 2003.

Slaven BERTOŠA, *Život i smrt u Puli: Starosjeditelji i doseljenici od XVII. do XIX. stoljeća*, Pazin, 2002.

S. BERTOŠA, *Rašpor i Rašporski kapetanat: Povijesni pregled*, Pazin, 2005.

Danica BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Zagreb, 1982.

D. BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, *Južna Hrvatska u europskom fiziokratskom pokretu*, Split, 1995.

Pavao BUTORAC, *Boka Kotorska u 17. i 18. stoljeću: politički pregled*, Perast, 2000.

Roberto CESSI, *Storia della Repubblica di Venezia*, vol. I.–II., Milano–Messina, 1944.–1946.

David SANDERSON CHAMBERS, *The imperial Age of Venice*, London, 1970.

Carla COCO, *Da Mattia Corvino agli Ottomani. Rapporti diplomatici tra Venezia e l'Ungheria, 1458-1541*, Venezia, 1990.

Ennio CONCINA, *Le trionfanti et invittissime armate venete*, Venezia, 1972.

E. CONCINA, *Venezia nell'età moderna*, Venezia, 1989.

Gaetano COZZI – Michael KNAPTON – Giovanni SCARABELLO, *Povijest Venecije*, sv. II., Zagreb, 2007.

G. COZZI, *Repubblica di Venezia e Stati Italiani. Politica e giustizia dal secolo XVI al secolo XVIII*, Torino, 1982.

Arturo CRONIA, *La conoscenza del mondo slavo in Italia*, Padova, 1958.

Franjo ČALE, *Incontri Croati di Carlo Goldoni*, Zagreb–Dubrovnik, 1993.

Nikola ČOLAK, *Hrvatski pomorski regesti (Regesti marittimi croati)*, sv. I.–II. (Settecento, I parte: Navigazione nell'Adriatico), Padova, 1985.–1993.

Lovorka ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001.

L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi: odabrane teme*, Zagreb, 2003.

L. ČORALIĆ., *Venecija: Kraljica mora s lagunarnih sprudova (Povijest Mletačke Republike)*, Samobor, 2004.

L. ČORALIĆ – Nedjeljka BALIĆ NIŽIĆ, “Iz hrvatske vojne povijesti – *Croati a cavallo* i *Soldati Albanesi*, njihova bratovština i gradivo o njezinu djelovanju od 1675. godine do sredine XVIII. stoljeća”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 24., Zagreb, 2006., 71.-130.

L. ČORALIĆ – Maja KATUŠIĆ, “*Conte Veneto* i *Cavaliere di San Marco* – Ivan Radoš (o. 1616. – 1686.)”, *Povijesni prilozi*, god. 27., br. 35., Zagreb, 2008., 193.-207.

L. ČORALIĆ – Ivana PRIJATELJ PAVIČIĆ, “Ivan iz Vrane – mletački admiral u Lepantskom boju (1571.)”, *Povijesni prilozi*, god. 24., br. 29., Zagreb, 2005., 127.-149.

Andrea DA MOSTO, *L'Archivio di Stato di Venezia*, sv. I.–II., Roma, 1937.–1940.

A. DA MOSTO, *I dogi di Venezia nella vita privata*, Firenze, 1977.²

Charles DIEHL, *Mletačka Republika*, Zagreb, 2006.

Giovanni DISTEFANO, *Atlante storico di Venezia*, Venezia, 2007.

Giorgio FEDALTO, “Stranieri a Venezia e a Padova”, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. III/1 (Dal primo Quattrocento al Concilio di Trento), Vicenza, 1980., 499.-535.

Cvito FISKOVIĆ, “Hrvatski umjetnici u Mlecima”, *Mogućnosti*, god. III., br. 1., Split, 1956., 1.-25.

C. FISKOVIĆ, *Zadarski sredovječni majstori*, Split, 1959.

Vinko FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808.*, sv. I.–II., Zagreb, 1980.

Alberto FORTIS, *Put po Dalmaciji* (priredio Josip Bratulić, preveo Mate Maras), Zagreb, 1984.

Ferdo GESTRIN, *Slovanske migracija v Italijo*, Ljubljana, 1998.

Michele Pietro GHEZZO, “I Dalmati all'Università di Padova dagli atti dei gradi

- accademici 1601-1800”, *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, sv. XXI., Venezia, 1992.
- Ivo GOLDSTEIN, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.
- Mirko Dražen GRMEK, “Hrvati i Sveučilište u Padovi”, *Ljetopis JAZU*, sv. 62., Zagreb, 1957., 334.-374.
- Anđela HORVAT – Radmila MATEJČIĆ – Kruno PRIJATELJ, *Barok u Hrvatskoj*, Zagreb, 1982.
- Brunhilde IMAHUS, *Le minoranze orientali a Venezia 1300-1510*, Roma, 1997.
- Egidio IVETIC, *La popolazione dell’Istria nell’età moderna: lineamenti evolutivi*, Trieste–Rovigno, 1997.
- Nada KLAIĆ, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, Zagreb, 1972.
- N. KLAIĆ, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Zagreb, 1990.
- N. KLAIĆ – Ivo PETRICIOLI, *Zadar u srednjem vijeku* (Prošlost Zadra II.), Zadar, 1976.
- Bariša KREKIĆ, *Dubrovnik, Italy and the Balkans in the Late Middle Ages*, London, 1980.
- Frederic C. LANE, *Povijest Mletačke Republike* (s engleskog prevela Tihomira Mršić, stručna redakтура i pogovor Lovorka Čoralić), Zagreb, 2007.
- Lepantska bitka: udio hrvatskih pomoraca u Lepantskoj bitki 1571. godine* (zbornik radova), Zadar, 1974.
- Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Venezia, 1926. (ristampa: Trieste, 1974.).
- Gino LUZZATO, *Studi di storia economica veneziana*, Padova, 1954.
- Predrag MATVEJEVIĆ, *Druga Venecija*, Zagreb, 2002.
- Tea MEYHEW, *Dalmatia between Ottoman and Venetian Rule: contado di Zara 1645-1718*, Roma, 2008.
- Miloš MILOŠEVIĆ, *Pomorski trgovci, ratnici i mecene: Studije o Boki Kotorskoj XV - XIX stoljeća* (priredio Vlastimir Đokić), Beograd–Podgorica, 2003.
- Ilija MITIĆ, “Prilog proučavanju odnosa Dubrovnika i Venecije u XVII i XVIII stoljeću”, *Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku*, sv. 13.-14., Dubrovnik, 1976., 117.-141.
- Mario Nani MOCENIGO, *Storia della marina veneziana da Lepanto alla caduta della Repubblica*, Roma, 1935.
- Pompeo MOLMENTI, *Poviest Venecije u životu privatnom*, Senj, 1888.
- John Julius NORWICH, *Venice: the rise to empire*, London, 1977.
- J. J. NORWICH, *A History of Venice*, New York, 1989.
- Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*, Zagreb, 2001.

- Maja NOVAK, "Sudstvo, državna uprava i gradnje u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 6.-7., Zagreb, 1960., 237.-255.
- M. NOVAK, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar, 1965.
- Gherardo ORTHALI – Giorgio CRACCO – Gaetano COZZI – Michael KNAPTON, *Povijest Venecije*, sv. I., Zagreb, 2007.
- Ivo PADOVAN (ur.), *Marko Polo i istočni Jadran u 13. stoljeću* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa, Korčula, 4. – 7. listopada 1995.), Zagreb 1996.
- Milan PELC (ur.), *Fontes Cloviniane – Julije Klović u dokumentima svoga doba*, Zagreb, 1998.
- Šime PERIČIĆ, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb, 1980.
- Š. PERIČIĆ, "Glavari i časnici Vojne krajine u Dalmaciji", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 35., Zadar, 1993., 219.-232.
- Guido PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, Venezia, 1964.
- G. PEROCCO – Roberto PALLUCCHINI, *I telari del Carpaccio in San Giorgio degli Schiavoni*, Milano, 1961.
- Terisio PIGNATTI (a cura di), *Le Scuole di Venezia*, Milano, 1981.
- Povijest Hrvata*, knj. I. (Srednji vijek), ur. Franjo Šanjek, Zagreb, 2003.
- Povijest Hrvata*, knj. II. (Od kraja 15. st. do kraja prvoga svjetskog rata), ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, Zagreb, 2005.
- Paolo PRETO, *Venezia e i Turchi*, Firenze, 1975.
- Kruno PRIJATELJ, *Andrija Medulić Schiavone*, Zagreb, 1952.
- K. PRIJATELJ, *Umjetnost XVII. i XVIII. stoljeća u Dalmaciji*, Zagreb, 1956.
- K. PRIJATELJ, *Dalmatinsko slikarstvo 15. i 16. stoljeća*, Zagreb, 1983.
- Tomislav RAUKAR, "Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću", *Historijski zbornik*, sv. 33.-34., Zagreb, 1980.-1981., 139.-209.
- T. RAUKAR, "Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća", *Historijski zbornik*, sv. 35., Zagreb, 1982., 43.-118.
- T. RAUKAR, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Zagreb, 1997.
- T. RAUKAR – Ivo PETRICIOLI – Franjo ŠVELEC – Šime PERIČIĆ, *Zadar pod mletačkom upravom* (Prošlost Zadra III), Zadar, 1987.
- Alberto RIZZI, *I leoni di Venezia in Dalmazia*, Venezia, 2005.
- Samuele ROMANIN, *Storia documentata di Venezia*, sv. I.-X., Venezia, 1853. – 1861.
- Lucia ROSSETTI (a cura di), *Gli stemmi dello Studio di Padova*, Trieste, 1983.
- Giuseppe SABALICH, *Huomeni d'arme di Dalmazia*, Zara, 1909.

- G. SABALICH, "La Dalmazia guerriera", *Archivio storico per la Dalmazia*, anno III., vol. V., fasc. 30., Roma, 1928., 279.-300.
- Josip Ante SOLDI, *Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*, sv. I.–II., Sinj, 1995.-1997.
- J. A. SOLDI, *Grimanijev zakon: zakon za dalmatinske krajine iz 1755./56. godine* (priredio Nikša Stančić), Zagreb, 2005.
- Gligor STANOJEVIĆ, *Dalmacija u doba Morejskog rata 1684-1699*, Beograd, 1962.
- G. STANOJEVIĆ, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd, 1970.
- G. STANOJEVIĆ, *Dalmatinske krajine u XVIII vijeku*, Beograd–Zagreb, 1987.
- Storia della civiltà veneziana* (a cura di V. Branca), sv. I.–III., Firenze, 1979.
- Storia della cultura veneta*, sv. I.–VII., Vicenza, 1976.–1986.
- Ljerka ŠIMUNKOVIĆ, *Mletački dvojezični proglassi u Dalmaciji u 18. stoljeću*, Split, 1996.
- Freddy THIRIET, *Storia della Repubblica di Venezia*, Venezia, 1981.
- Seid M. TRALJIĆ, "Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI. i XVII. stoljeću", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 20., Zadar, 1973., 447.-458.
- Stjepan VEKARIĆ, *Naši jedrenjaci* (ur. Mithad Kozličić), Split, 1997.
- Venezia e il Levante fino al secolo 15.* (a cura di Agostino Pertussi), Firenze, 1973.
- Venezia e Ungheria nel Rinascimento* (a cura di V. Branca), Firenze, 1973.
- Josip VRANDEČIĆ – Miroslav BERTOŠA, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranoj novom vijeku*, Zagreb, 2007.
- Larry WOLFF, *Venice and the Slavs: The Discovery of Dalmatia in the Age of Enlightenment*, Stanford, 2001.
- Luigi ZECCHIN, *Vetro e vetrai di Murano*, sv. I.–III., Venezia, 1987.–1990.
- Alvise ZORZI, *La Repubblica di Leone: Storia di Venezia*, Milano, 2008.

In the fold of *Serenissima*: Venetian Republic and the Croatian Adriatic

Lovorka Čoralić
Croatian Institute of History
Opatička 10
10000 Zagreb
Croatia

During its long existence, the Republic of Venice occupied a highly important place in the historical development of the East Adriatic Coast. The centuries of the Venetian rule over the major portion of the Croatian coast determined, to a great extent, the basic components of the political, economic and cultural history of the peoples on both sides of the Adriatic. The administrative and political unity (integration of the Croatian coastline into the system of the Venetian trans-Adriatic acquisitions), economic relations (trade, shipping and seafaring), influences and interactions in the fields of culture and arts (the exchange of artists across the Adriatic) and human communication and migration (the centuries-long existence of a Croatian emigrant community in Venice and the simultaneous activity of numerous Venetians in urban communities of the East Adriatic) are the main determinants and the key to the understanding of the Croatian and the Venetian past. In this text, which does not aim at comprehensiveness, we succinctly analyze the basic components of the centuries-long Croatian-Venetian bonds and interactions. We then try to indicate the key events and the consequences of the Venetian rule over the majority of the Adriatic, as well as the importance that, over the centuries of co-existence in a common state, Croatian territories came to have for the history of *Serenissima*.

Keywords: Venice, Venetian Republic, Croatian history, Eastern Adriatic Coast, Croatian-Venetian connections